

ԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍՅՈՒՆԵՅԻՆ ԵՎ ՈՐ «ԱՂԱՍԳԻՐՔԸ»

Միջնադարյան Հայաստանի ամենաբեղմնավոր մշակութային գործիչներից է ԺԴ—ԺԵ դդ. քանաստեղծ, քերական, աստվածաբան-իմաստասեր, մանկավարժ, երաժիշտ-երգահան, ականավոր հոգևորական Առաքել Սյունեցին։ Նրա մասին կենսագրական սակավ տեղեկություններ են հայտնի քանասիրությանը։ Ծնվել է մոտավորապես 1355 թվականին, աշակերտել է իր քեռուն՝ մեծ գիտնական-մտածող Գրիգոր վարդապետ Տաթևացուն, որը վճռական ազդեցություն է գործել Առաքելի աշխարհայացքի կազմավորման և նրա ամբողջ գործունեության վրա։

1401-ին Սյունեցին եպիսկոպոս էր, այնուհետև՝ Սյունիքի միտրոպոլիտ։ 1401—1403 թթ. գրել է «Աղանգիրը» ծավալուն քերթվածը, որի երեք տարբերակները հայտնի են հայագիտությանը. բացառիկ երևույթ միջնադարի հայ իրավանդության համար, որով մենք հնարավորություն ենք ստանում հետևելու հեղինակի ստեղծագործական աշխատանքի սկզբունքներին։

Գիտական ու գրական գործունեությանը զուգընթաց Առաքել Սյունեցին հանդես է եկել նաև իրեն գրիչ ու ծաղկող։ Նա ժամանակի համար ամենաբարձր կրթություն էր ստացել, սովորելով Տաթևի համալսարանում, որտեղ հետագայում ծավալեց լայն հոգևոր-մշակութային, գիտամանկավարժական գործունեություն։ Սյունեցին վախճանվել է 1425 թ., թաղվել Եղեգնաձորի Ծառիկ անապատում։

Ե՛վ ժամանակի, և՛ հետագա դարերի

մատենագիրները սիրով են հիշել Սյունեցուն, անվանելով նրան ճննդամիտ երգաբան, եռամեծ հոնտոր, այդ սուրբ, գերիմաստ և չքնադաքարոզ վարժապետ, հոգեհորոգ հայրապետ, հզոր փիլիսոփա և աշխն։ Նրա բազմաթիվ քարոզները, ճանոթը, քերականական, իմաստասիրական, մանկավարժական երկերը, քանաստեղծություններն ու պոեմները պահպանվել են հարյուրավոր գրչագրերում, ունեցել մի շարք հրատարակություններ՝ սկսած ԺԸ դարից։

Առանձնահատուկ է Առաքել Սյունեցու տեղը նաև հայոց միջնադարյան երաժշտական արվեստի պատմության մեջ. ինչպես իր տաղերով, նույնպես և երաժշտության տեսության ու գեղագիտության հարցերին վերաբերող մի շարք դրույթներով, միջնադարի հոգևոր և աշխարհիկ երաժշտության մասին հաղորդած եզակի տեղեկություններով¹։

«Լուծմունք յաղագս Սահմանացն Դարթի Անյաղթ փիլիսոփայի» մեծածավալ իմաստասիրական աշխատությունը քավական ամբողջական պատկերացում է տալիս Սյունեցու փիլիսոփայական հայացքների մասին։ Նա հիմնականում հետևել է իր ուսուցչապետ Գրիգոր Տաթևացուն, մասնավորապես իմացաբանության հարցերում զարգացրել նրա գաղափարները։ Առաքել

¹ Տե՛ս Ն. Թահմիզյան, Ներդաշնակության հենքի մասին ուսմունքը Հայաստանում միջին դարերում (Ժ—ԺԵ դդ.). «Բանբեր Մատենադարանի», 8, Երևան, 1967, էջ 104։

Սյունեցիին համարվում է ԺԵ—ԺԶ դարերի հայ փիլիսոփայության խոշորագույն դեմքը²։

Կարևոր ներդրում ունի Սյունեցին նաև քերականական արվեստի բնագավառում։ «Յադագս քերականության համառոտ լուծմունք» աշխատությանը նա լեզվաքերականական առանձին հարցեր քննարկելիս նկատելի նվաճումներ է արձանագրել³։ Առհասարակ մեծ տեղ է հատկացնում նա քերականության ուսուցմանը, այն համարելով բոլոր իմացությունների սկիզբ և նախադրոշմ։

Հայոց լեզվի ուսուցման և ընդհանրապես դաստիարակության հարցերը նույնպես զբաղեցրել են նրան։ Գրիգոր Տաթևացու և Առաքել Սյունեցու «Սահմանադրություն դաստիարակության նորաձևալ մանկանց» աշխատությունը դիտվում է իր-րև միջնադարի հայ մանկավարժական գրականության ամենաարժեքավոր հուշարձաններից մեկը։

Առաքել Սյունեցու ժառանգության կարևորագույն բաժինը, սակայն, գեղարվեստական ստեղծագործությունն է անտարակույս։ Նա գրել է քնարական, ուսուցողական ու խրատական բանաստեղծություններ, երկարաշունչ բանքեր ու քերթվածներ, որոնց մեջ ոչ միայն բացահայտվել է նրա գրական անհատականությունը, այլև լիովին արտահայտվել են հեղինակի գեղագիտական, իմաստասիրական ու բարոյագիտական ըմբռնումները, դիրքորոշումը դարաշրջանի հրատապ հարցերի նկատմամբ։

Առաքել Սյունեցին բանաստեղծություններ է գրել այնպիսի նյութերի շուրջը, այդ թվում նաև՝ երկնային մարմինների մասին։ Բազմաթիվ բանքեր է նվիրել Քրիստոսին, Աստվածածնին ու սրբերին։ Բանաստեղծին թերևս ամենից ավելի բնորոշ է ազգային-կրոնական ավանդությունների մըշակման հակումը։ Մասնավորապես հայ պատմիչներից նա վերցրել և մշակել է Հակոբ Մծբնացուն, Գրիգոր Լուսավորչին վերաբերող պատումները, հաճախակի է անդրադարձել «Երգ երգոցին»։ Վերջինիս հետ առնչվող գործերի մեջ լավագույններից է «Առ ճշմարիտ բաղձալին Քրիստոս»

քերթվածը, որտեղ ակնհայտորեն երևում են հեղինակի գրական վարպետությունն ու ձիրքը։

Տասնյակ ոտանավորներ է գրել բանաստեղծը, ուր խոսվում է հանդերձյալ աշխարհի, անմեղների ու մեղավորների, վերջին դատաստանի մասին։ Նկարագրելով արդարների երանավետ և մեղավորների դժնի վիճակը դատաստանից հետո, հեղինակը հորդորում է մարդկանց՝ բարի գործեր կատարել, չշեղվել ընդունված բարոյականության սկզբունքներից։ Այստեղ լավագույններից է «Վասն փառաց սրբոց» բանաստեղծությունը, որ գրված է արվեստագետի վառ երևակայությամբ և աչքի է ընկնում գունագեղ պատկերներով։

Սյունեցու խրատականները անհամեմատ բազմազան են և բավական հստակ պատկերացում են տալիս նրա ժամանակակիցների վարքի, կենցաղավարության մասին։ Այստեղ առատ են մարդկային ապրումների, հոգեբանության, կյանքի ու կենցաղի վերաբերյալ դիտողությունները։ Հեղինակը նշավակում է իր օրերում գոյություն ունեցող չարիքները, արատներն ու մեղքերը. կաշատակերություն, շողոքորթություն, խաբեություն, վաշխ, գերեվարություն, ստրուկների վաճառք, ծեծ և այլն։ Այդպիսով բանաստեղծը ամբողջացնում է ժամանակի պատկերը, թերևս ավելի, քան իր ժամանակակիցներից որևէ մեկը իր ստեղծագործության մեջ։

Թե՛ բանաստեղծություններում, թե՛ բանքերում տրվող խրատները կապվում են ամենից առաջ քրիստոնեական բարեպաշտության հետ, բայց դրանց մեծ մասը վերաբերում է նաև բարեկրթությանն առհասարակ։ Եվ պետականություն չունեցող մի ժողովրդի համար ամենևին անկարևոր չէին հավատի ու բարոյականության հարցերը։ Չէ՞ որ հայ ժողովրդի փրկության վերջին կովանն էր Հայ առաքելական եկեղեցին։

Առաքել Սյունեցու գործունեությանն ընդհանրապես բնորոշ է ժողովրդին արժանապատվության զգացումով տոգորելու, ինքնագիտակցությամբ ոգեպնդելու, նրա մեջ ազգային հպարտություն արթնացնելու ձգտումը։ Հայոց պատմության, լեզվի ու մշակույթի զանազան հարցերի առնչությամբ նա մի շարք ուշագրավ դիտումներ ունի կատարած։ Այս տեսակետից ևս հետաքրքիր են Գրիգոր Լուսավորչին, Գրիգոր Նարեկացուն նվիրված բանքերը։

Հատկապես Գրիգոր Նարեկացին հոգեհարազատ էր Առաքել Սյունեցուն, ինչպես Ներսես Ծնորհալին, որը խոր ազդեցություն է թողել նրա վրա։ «Անձինք Նարե-

² Տե՛ս «Հայ ժողովրդի պատմություն», հտ. IV, Երևան, 1972, էջ 462—463. С. Аревшатян, Философские взгляды Григора Татеваци, Ереван, 1957, էջ 25, 87։

³ Տե՛ս Գ. Զահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում (Ե—ԺԵ դդ.), Երևան, 1954, 282 և հաջորդ էջերը։

կացոյն» քանաստեղծութեան մեջ, որն, ի դեպ, միջնադարում լայն տարածում ունեցած, Սյունեցիքն ոչ միայն իր զգացմունքներն է արտահայտել մեծ քանաստեղծի նկատմամբ, այլև քարձր է գնահատել նրա ստեղծագործությունը, հիանալով նրա արվեստի շուրջով ու վեհությամբ, Ողբերգության մատյանը քննադատելով որպէս «պարծաթ տանս Արամին, / Ազգանազեան Հայկայ զարմին» (քանատողն ունի նաև հետևյալ տարբերակը. «Աքանազեան Հայկ Արմենին». տե՛ս «Քերթվածներ, էջ 303, հմմտ. «Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի Մատենագրութիւնը» Տփլիս, 1905, էջ 367):

Սյունեցու խոհերն ու զգացմունքները, որ արտահայտվեցին ու վերաբարձրվեցին քանաստեղծություններում, իրենց առավել քարձր մարմնավորումն ստացան նրա ծավալուն երկերում: Խրատական քանաստեղծությունները, «Վասն դատաստանի», «Վասն նախնեացն Ադամայ և կնոջն», «Վասն հոգեվարի» և մյուս բանքերը շատ բանով հիշեցնում են նրա պոեմները, մասնավորապէս՝ «Ադամգիրքը», ուստի վերջինս տարբերակների հետ կարող են նպաստել նրա ստեղծագործական պատմությանը հետևելուն:

Բոլոր այս գործերը արդիական խնդիրներ են քննարկել և այդ առումով կարելի է ասել, թե ունեցել են հասարակական հնչեղություն: Միջնադարյան մարդուն շատ են հուզել կրոնի ու քարոյականության հարցերը՝ կապված մարդու լինելության խորհրդի, ներկայի ու ապագայի հետ: Բնական է, որ Առաքել Սյունեցին շոշափում էր գլխավորապէս այդ ոլորտին վերաբերող խնդիրներ. դրանք եղել են նրա գեղարվեստական ստեղծագործության առանցքը, գեղագիտական որոնումների առարկան:

Քանաստեղծին զբաղեցնող հիմնական հարցերից մեկն այն էր, թե ինչպէ՛ս պիտի վերագտնի մարդն իր կորցրած դրախտը, երջանկությունը: Ի՞նչը կփրկի ադամորդուն այս աշխարհի անուրախ կյանքից: 2է՝ որ նա արժանի է լավագույն փիճակի: Եվ քանաստեղծը մատնանշում է այն ուղին, որով մարդկությունը կարող է վերագտնել կորցրած երջանիկ ու ներդաշնակ կյանքը:

Բնականաբար քննարկվող հարցերը Սյունեցին կապելու էր հայ ժողովրդի անկատարի հետ: Դրախտը, որից զրկվել է մարդկությունը, Աստվածաշնչի հավատամամբ, ընդգրկել է նաև Հայաստանը, որի անմախսանելի, անմխիթար փիճակի ակա-

նատեղը, վկան էր քանաստեղծը: Մարդկության տխուր ներկան Սյունեցին գիտակցել և ներկայացրել է՝ աչքի առաջ ունենալով իր ժողովրդի ու հայրենիքի կյանքը և կեցությունը:

Նրա գործունեության շրջանում Հայաստանում, ինչպէս հայտնի է, անկայուն քաղաքական դրություն էր տիրում: Մեծ աղետ էին հատկապէս Լեւոն-Թեմուրի արշավանքները: Բայց քաղաքական անկումին սպառնում էր հետևել և հոգևորը: Փրկվում էր ժողովրդի վերջին ապավենը: Դարաշրջանի գլխավոր հարցը շարունակում էր մնալ ազգապահպանման խնդիրը: Իսկ էր ժամանակի հայ մտավոր գործիչների, այդ թվում՝ Առաքել Սյունեցու գլխավոր մտահոգությունը: Քանաստեղծը ցավով էր հետևում մոնղոլ ասպատակողի ավերմունքներին և չափածո մի հիշատակարանում գրել է նրա մասին.

Անդամադում էր և տկար,
Զօրք ունէր ութ հարիր հազար,
Զաշխարհս էառ հրգօրաբար,
Ո՛չ որ նրմա ընդդիմանայր:

Քաղաքական ինքնուրույնության կորուստը ԺԴ—ԺԵ դարերում կասեցրեց երկրի հոգևոր, տնտեսական ու մշակութային առաջընթացը: Հասարակական կյանքի աշդպիսի պայմանները սովորաբար ուղեկցվում են ժողովրդի հուսալքումով և քարոյական քայքայումով: Անհետանկար, քարոյայիք փիճակ, անկումային տրամադրություններ, քրիստոնեական գաղափարաբանությանը խորթ ապրելա՝ կերպ, այն ամենը, որ նշանավոր մատենագիրը համարում էր հոգու վտանգավոր հիվանդություն, — տիրապետող էին Հայաստանում և անհանգստացնում էին նրան: Իսկ ժամանակի հիվանդություններից, հավասարակական չարիքներից՝ առաջին, անհրաժեշտ քայլն էր երջանկության դրախտի ճանապարհին: Այդ տեսակետից հետաքրքիր է «Բանք խրատականը և յոյժ հարկատորը, որք քակտեն զխորհուրդ մարմնական և տան ուրանալ զսնտի խաբեթին աշխարհիս, և այլ իմն շինեն ըզխորհուրդ մարդկան» ծավալուն քնարական քերթվածը, որ քանաստեղծի մեջ հայտնի է «Դրախտագիրք» անունով:

«Դրախտագրքի» սկզբում, որը մի տեսակ նախադրություն է, հեղինակը տարբերակում է յոթ տեսակ դրախտ. Ադամի դրախտը, Աստվածաշունչը, հոգիների դրախտը, Վերին Երուսաղեմը և այլն:

Սույն թվարկման մեջ առաջինը Ադամա

դրախտն է, որ պատկերված է «Աղամզըրքում»։ «Դրախտագիրքն» սկսվում է Աստվածաշունչ-դրախտի գովքով, որը հեղինակի հորդորն է՝ ուսումնասիրելու այն։ Ապա խոսվում է հանդերձյալ կյանքի մասին. սա հակադրվում է այսր աշխարհին և հայտաբերում բազում առավելություններ։ Այնտեղ չարչարում, պարսավում են չարագործներին, անօրեններին, մեծարում սուրբ ու արդար մարդկանց։ Հեղինակը խոսքն ուղղում է քաղաքապետ աշխատավորին, որ տանջվում է այս կյանքում.

Որքան յայդ գեղող կու կենաս՝
յօտար կոռի ես.

Յայն քաղաքին անհոգ կացիր,
այլ կու չըկայ քեզ։ (82)

Յայդ գեղդ զըրկողքն և կողոպտողքն
կու մեղացնեն զքեզ,

Յայն քաղաքին որքան կենաս,
ոչ ով չխօսի ընդ քեզ։ (83)

Այս կյանքում չարերը, ուժեղները, անօրենները, գողերն ու ավազակները ամենուր ճնշում, մեղում, հարստաճարում են իրենց պատկերակցներին, կանոնավոր մարդկանց, իսկ այնտեղ, «այն քաղաքում», աղքատի անարդարություններ չկան, ամեն ոք վարձատրվում է իր արժանիքներին համապատասխան և կամ պատիժ կրում ըստ հանցանքի մեծության։ Ներկա դժոխային կյանքին հակադրվում է սպասվող երանությունը։ Հակադրությունների առաջին մասը միշտ լինում է կյանքի անմիջական արտապատկերումը, երկրորդը անավելաբար երևակայական է, թեպետ այստեղ ևս նշմարելի են իրական կյանքի արձագանքները։

«Դրախտագրքում» մույնպես Սյունեցին ստեղծել է վերջին դատաստանի տեսարանը, որ կոչված էր պթափեցնելու ընթերցողին, զգաստացնելու, մորից ու մորից հորդորելով քարեգործության ու ծովակալության։ Բանաստեղծն ուսուցանում է, թե անհեղ դատաստանից հետո հանդերձյալ աշխարհում երկու վիճակ կա. ամանց փառք ու հրճվանք՝ արդարների, սրբերի, մարտիրոսների, ճգնավորների, և հավիտենական տանջանքներ՝ ըստ հանցանքի ծանրության դատապարտված մեղավորների համար։ Ընդ որում, դժոխքի գլխավոր պատիժը անույս կրակն է։

«Դրախտագրքի» քնարական բերու-հեղինակը, իբրև մի վիրգիլիոս, առաջնորդում է ընթերցողին «այն քաղաքը», անդրժիրիմյան ճանապարհորդության։ Հեղինակի խորհուրդը դարձյալ մույնն է. եթե ուզում եք հավիտենական փառքի արժա-

նանալ, հետո մնացեք աշխարհային սին գայթակղություններից։

Ապրողներին դիմառնաբար խորհուրդներ են տալիս մահ մեռյալները։ Նրանք զղջացել են արդեն, ավստում են իրենց արարքների համար և սովորեցնում են, թե հարկավոր է այլ կերպ ապրել, լինել սակավապետ, չափավոր, պարկեշտ ու այլասեր, պետք է պթափվել, հրաժարվել անհոգ ու անբան կյանքից, որ՝

Ջինչ բան որ մեզ հանդիպեցա,
թող չհանդիպի ձեզ.

Բացեք ըզդուռն սրբոց մըտաց
ի՛ ալանջ դըրեք մեզ։ (156)

Այս բարաոնությունն օգնել է հեղինակին՝ խոսքն ազդու ու համոզիչ հնչեցնելու մրանց բերանով, որ սխալվել ու այժմ զղջում են։ Հանգուցյալները խրատ-խորհուրդներից բացի ողջերին դիմում են մահ խնդրանքով՝ հարգելու իրենց հիշատակը։ Նրանց համար ցանկալի է, որ սերունդները հիշեն իրենց և ինչ-ինչ պարտականություններ կատարեն անտրտուն, առանց ծուլանալու։ Սերունդների հիշողության մեջ ապրելը փաստորեն մարդու երկրային կյանքի շարունակությունն է, հավիտենական կյանքը, որոնցին, դրախտը։

Հետաքրքիր է, որ Ի. Վ. Գյոթեն իր «Դրախտագրքում» («Արևմտա-արևելյան դիվանում») մոտավորապես մույն պատկերացումն է արտահայտել։ Սակայն, եթե Սյունեցու ընթերցմամբ սերունդների հիշողության մեջ կարող է ապրել յուրաքանչյուր մահկանացուն, իր արժանապատվությամբ և արդարացի է ապրել, իր հերթին հարգել է մահվանի հիշատակը, ապա Գյոթեն այդ պատիվը վերապահում է միմիայն ընտրյալներին.

Եթե եղեմին արժանացել ես՝

Հերոս ես,—բայց ի՞նչ ես արել...

Առաքել Սյունեցու «Դրախտագիրքը» առանձնակի արժեք ունի այն առումով, որ բանաստեղծը Նարեկից հետո գտավ ծավալուն քնարական քերթվածի կառուցման մոր միջոց՝ անդրժիրիմյան ճանապարհորդության մտածումը։

Պակաս կարևոր չէ մահ կապը «Աղամզըրքի» հետ։ Ինչպես նկատել է Հ. Ն. Տեր-Ներսեսյանը, «Դրախտագիրքը» «իր գաղափարաբանությամբ, քարոզական շարադրությամբ և ստեղծագործական հան-

⁴ Иоганн Вольфганг Гете, Собрание сочинений в десяти томах, т. первый, М., 1975, стр. 411.

գամանքով՝ շատ մեծ նմանություն և աղերս ունի «Աղամզիրի» հետ, որում շարունակությունն է՝ կարծես երկրավոր դրախտեն արտաքսված մարդկությունը առաջնորդելու դեպի անդրաշխարհի երկնավոր դրախտը»։

«Աղամզիրը» Սյունեցու քանաստեղծական ժառանգության մոր, առավել քարճը նվաճումն էր, առհասարակ նրա ստեղծագործության պատկը։ Իսկ նվաճում էր նաև ընդհանրապես հայ գրականության համար։

Այստեղ, ի տարբերություն «Իրախտագրի», նյութը վերացական չէ, ընդհակառակն, այլովն, վիպական տարրը, տրամախոսություններն ու մեմախոսությունները, տարբեր կարգի նկարագրությունները, պատկերները ցույց են տալիս, որ քանաստեղծը վերացական գաղափարներ տարփողելուց բացի, գուցե և ավելի, կարողանում էր պատկերել ու ներկայացնել թանձրացականը, և դա՝ ոչ միայն իրապաշտ մտածելակերպի, այլև քանաստեղծական անուրանալի ձիրքի շնորհիվ։ Ուշագրավ է, որ ամենանորը աստվածաբանական մտածություններն անգամ նրա գրչի տակ շնչավորվում, կենդանանում են ստորյա կյանքից վերցրած, ընթերցողին ծանոթ ու հասկանալի համեմատություններով։ «Իրախտագրում», օրինակ, խոսելով խոստովանանքի անհրաժեշտության մասին, քանաստեղծն ասում է, թե Աստծուց ոչինչ ծածուկ, գաղտնի չի մնում, նույնիսկ՝ ամենաշնչին, ամենաանհայտի հանձնարքները, և դա հասկանալի դարձնելու համար քերում է հետևյալ խորիմաստ ու գեղեցիկ համեմատությունը.

...Որպես փոշիք, որ կան ի տան,
ոչ երևին մեզ,

Իսկ շող լուսոյն առեալ գիտչիքն՝
անթիւ յայտնեն մեզ։ («Իրախտագիր»,
157)

«Աղամզիրեն» իբրև հենք ունի դյուցազներգական ու աստվածաշնչական պատվիրանագանգությունը, ստաջին մեղքի պատմությունը (Մենդ. գիրք, գլ. Բ, Գ)։ Հայտնի է, որ «Աղամզիրը» մտահոգման առումով հիշեցնում է ԺԷ դ. անգլիական քանաստեղծ Միլտոնի «Իրախտ կորուսեալ» ստեղծագործությունը։

«Աղամզիրը», Ա. Չոպանյանի դիպուկ բնութագրությամբ, «մեր նախնայցմն մնացած միակ երկարաշունչ վիպաբերովածն

է՝ մարդկային գրականության ամենեն մեծ նյութերեն մեկուն վրա գրված, և որ ունի որոշ ինքնատիպություն և իր մեկ քանի մասերուն մեջ գրական մեծ գեղեցկություններ. Շնորհալիի «Յիսուս Որդին» կամ «Վիպասանությունը», Թլկուրանցիի «Արարածը», Առաքել Բաղիշեցիի «Յուզասփո պատմությունը» և ասոնց նման մեկ քանի սակավաթիվ գործերը զոր այս ճյուղին մեջ արտադրած են մեր նախնիք, շատ վար կը մնան «Աղամզիրեն», որուն հետ կրնա քաղդասովի միայն «Ճարմանի Ամանը», թեպետ այս վերջինն ալ՝ քարոյական ու գեղեցկագիտական տեսակետով՝ «Աղամզիրի» քարճրությանը չի հասնիք»։

Դրախտաբանակ նախնիների՝ Աղամի ու Եվայի փառքը կարճատև է եղել իրենց հանձնարքով։ Նրանք սխալվել են, մարդիկ պետք է նկատի ունենան նրանց դառն փորձը և ապրեն արժանավայել, գեղեցիկ կյանքով։ Արտաքսված է մարդը երջանկավետ աշխարհից և ստիպված է կռվել, դիմադրել չարին՝ նոր կյանքի ուղի հարթելու համար։ Հեռանկարի հարցում լավատես է Սյունեցին։ Նա հույսը կապում է աշխարհի հետ և հուշում է՝ եթե մարդկությունը ցանկանում է դուրս գալ ներկա դժոխային փնակից, որ հակադիր է նախնիների դրախտաբանական երազելի օրերին, չպիտի կրկնի անցյալի սխալները, գերծ պիտի մնա մեղքերից։ Սակայն այս բանը դեռ քաղարար չէ։ Երջանկությունը հնարավոր է նվաճել միայն գործուն պայքարի, մշտական քարոյական կատարելագործման, ինքնակատարելագործման միջոցով։ Այսպիսով կարելի է վերականգնել կորցրած հոգևորական, հետևաբար և՛ ընկերային ներդաշնակությունը։

Կորած ներդաշնակությունը վերադարձնելու մասին խոսք կար արդեն Նարեկուն (բան ԺԷ, Բ)։

Եթե Ժ դարի հանճարեղ քանաստեղծի բնարական հերոսը Աստծուն է խնդրում, «հոգու կարկամած քաղուկները վեր կարկառելով», որ իրեն դարձնի առաջվան նման, Սյունեցին դիմում է մարդուն, իր ընթերցողին և ունկնդրին, հորդորելով ինքնակատարելագործմամբ քարճրանալ, մարքովել, վերադառնալ նախնական մարդու անաղարտությանը, ուսուցանելով, որ անհոգ, անբան կյանքը ավելի է խորացնում մարդկային դժբախտությունը։

Մեկնելով ոչ միայն Աստվածաշնչից, այլև պարականոն գրականությունից

* Առաքել Սյունեցի, Դրախտագիր, հրատարակեց Ռ. Ներսես Տեր-Ներսեսյան, Վենետիկ, 1956, էջ 22:

* «Անամիտ», Ժ տարի (1908), ք. 1—4, էջ 3:

(հատկապես անկանոն «Ադամ գրքից») ու, ակտիվաբանական-հակաբանական մատենագրությունից, ժողովրդական հա՛վ վատքի և բանահյուսության տարրերից, Սյունեցի ճոխացրել, բավական բարձր գեղարվեստական վարպետությամբ մշակել է նյութը: Բանաստեղծական ազատ երևակայությամբ նա հոգեբանական բացատրություն է տվել իր հերոսների արարքին: Եվ նրա Ադամն ու Եվան իրենց աստվածաշնչական նախատիպերի ավելի խորացված տեսակն են, ավելի ինքնուրույն, հանդուգն:

...Նույնպես կիճըն լլորբեալ նախատեսգ ըզՏեր,
«Խաբեաց զիս չարն և օձն՝ որ քո ստեղծեալ էր»:
Քան ըզպտուղն ուտելն այս մեծ յանցանք էր,
Որ ոչ ասցին մեղայ, այլ նախատին զՏեր:
(«Ադամգիրք» Բ, գլ. Դ, 35—38)

Նույն կերպ Սյունեցին ամբողջացրեց լուսավոր, շքեղ, փարթամ ու երջանկավետ դրախտի պատկերը, որպիսի ճոխություն ու գունագեղություն չունի Աստվածաշնչի կամ պարականոն գրականության մեջ նկարագրվող դրախտը:

Դրախտը մի այգի է պտղատու ծառերով, ուր մարդիկ ու գազանները ապրում էին համերաշխ, չճանաչելով վիշտ, տառապանք, հիվանդություններ:

Աստվածաշնչում երեսուն անգամ հիշվում է դրախտը⁷: Այն բազմիցս հիշվում է նաև պարականոն գրականության մեջ, բայց դրախտի գեղարվեստական պատկեր ըստ էության չկա, ասենք, այդպիսի նպատակ չի հետապնդվել անգամ: Այնինչ Սյունեցու պատկերած դրախտը ոչ միայն գեղեցիկ է, այլև գերծ է վերացականությունից ու անըմբռնելի չէ: Նա իր երկի սկզբում վարպետորեն վրձնում է մի ամփոփ ու հմայիչ բնաշխարհ, իր երևակայած դրախտը, ուր երջանիկ կյանք է վայելել առաջին գույգը:

Էր փառք դրախտին անպատմելի,
Չքնաղատես և սըխրալի:

⁷ Տե՛ս «Համարարքաւ Հին և Նոր Կտակարանաց», աշխատասիրություն Թադևոս վարդապետի Աստուածատուրեան Արասկերցոյ ի միաբանութենէ սրբոց Յակովբեանց, Երուսաղէմ, 1895, էջ 389: Հիշենք, որ անդրաշխարհի (դրախտի և դժոխքի), առաջին նկարագրություններից մեկը հանդիպում է Պետրոսի Հայտնության մեջ:

Ծաղկունքըն տայր փայլըս փայլի՝
Արեգական նման և լուսնի...
(գլ. Բ, 134)

Ամեն ինչ լուսավոր է ու փայլուն, նույնիսկ նախամարդու դեմքը փառքով ծաղկած՝ լույսի նման ճառագայթում էր: Հեղինակն աշխատել է հնարավորին չափ շքեղ ու վառ գույներով երկնավորել դրախտը, որպեսզի հետո, երբ լույս պատմունճանից մերկանան նախնիները, հակադրությունը, կորստի մեծությունը ակնառու և ազդեցիկ դարձնի: Բանաստեղծի մեջ առկայծում են «ծաղկեալ, փայլատակեալ, պայծառացեալ, վառեր, հրճուեր, զմայլեր, փառատուրեր» և այլ բազմաթիվ բառեր, լրացնելով դրախտի գեղեցկությունն ու փայլը: Ընթերցողը տեսնում է, որ նախնիների կյանքը լույսի, զվարթության, թարմության ու գեղեցկության տոն է եղել: Մի փոքր ավելի ուշ, երբ Սյունեցու հերոսներն արտաքսվում են դրախտից, նույն հաջողությամբ նկարագրվում է դժոխքը: Տպավորիչ է հակադրությունը:

Դժոխքի իրականությունը մտալ ու դժխեմ է նույնքան, ինչքան հրաշագեղ ու հրապուրիչ է դրախտը: Դրախտի վայելչագեղ պատկերը և նախնիների երջանիկ կյանքը տեսնելով է, որ չարանում, հանգիստը կորցնում է նախանձաբեկ բանասարկուն՝ Սադայելը:

Որպէս ըզհոր վառեալ հնոցին՝
Նա բորբոքէր զչարն ի հոգին.
Եւ դիզանայր ծուխ նախանձին,
Կայր խաւարեալ բոլորովին:
(գլ. Գ, 5—8)

Սատանան հավաքում է «խաւարի չարատեսակ» դասերին, որպեսզի որոշեն, թե ինչ են ձեռնարկելու նախնիներին դրախտից զրկելու համար: Վերջապես.

Բերին զխաղողըն դառնալի,
Զողկոյզըն չար որպէս լեղի.
Արկին ի հնճանըս թիւնալի,
Զի բարկութեան բաժակ լիցի...
Սըրտմտութեամբ զայն կոխէին,
Եւ բարկութեամբըն ճըմէին.
Ի վիշապաց գինի հանին՝
Խառնեալ թիւնօք մահաբերին:
Զսրտմտութեան իծից չարին,
Զմըրոր մաղձից թիւնալորին,
Զի որ ըմպէ զնա կամովին:
Այլ հնարք չըկայ թէ բըժըշկին:
Եւ ժողովեալ ի միասին,
Զարատեսակ դաւք խաւարին,⁸

Ի սկսառակ պէս պէս լըցին՝
Մատուցեալ թաս տային մին մին:
(գլ. Գ, 121—144)

Նախաստեղծին հրամցնում են զանա-
զան որակի՝ հիմարության, մոռացության,
թմրության, ատելության, փառասիրության
և այլ չարիքների հարուցիչ գիւնիներ և նա-
խապատրաստում հանցանքի՝ պատվիրա-
նազանցության:

Այսպէս մատուց նախաստեղծին,
Զմաղձ դատնութեանը վիշապին՝
Զփմարութեան էառ գիւնին,
Դեղեաց ինքեամբ զամենեւին:
(գլ. Գ, 193—196)

Ուժեղ ու գեղեցիկ է այս տեսարանը և
մեզ հիշեցնում է «Մակբեթի» նույնատիպ
մի հատվածը (արարված չորրորդ, տեսա-
րան առաջին), ուր չար ուժերը ապուր են
պատրաստում դրամայի հերոսին հանցա-
գործ դարձնելու համար, կաթսայի մեջ
լցնելով՝

Այծի լեղի, գեղձի ուտ,
Լյարդ հայհոյիչ հրեայի,
Թաթարի շուրթ, թուրքի բիթ,
Ածենք մեջը կաթսայի,
Եվ թանձրացնենք ապուրը,
Ու հյութայի դարձնենք...*

Ոչ պակաս հետաքրքրական է և շարու-
նակությունը «Աղամգրքում», երբ օձը հա-
մոզում է Եվային՝ ճաշակել արգելված
պտուղը: Այստեղ իրար հաջորդում են բա-
նաստեղծի մեկը մյուսից դիպուկ քնութա-
գրումներն ու դիտողությունները, նորանոր
հոգեբանական նրբագծեր, գյուտեր: Հեռա-
տես, խորամանկ ու զգուշավոր օձը Եվա-
յին խորհուրդ է տալիս իրենց գաղտնիքը
առժամանակ թաքցնել Ադամից. նա հպարտ
է, դժվար է նրան համոզելը: Եվ որպեսզի
կասկած չմնա Եվայի մեջ, այս անգամ
նրան դիմում է ճարտասանական հարցով.

Թե՛ չէր ծառն այն պատճառ քարեաց՝
Վասն է՛ր ետեղծ ըզնա Աստուած.
Այլ ոչ թե՛ մահ կայր ի պըտղին,
Կամ որ ուտեն զայն՝ մեռանին...
(գլ. Գ, 175—178)

Բանաստեղծը աշխատում է դեպքերի
ընթացքը, գործողությունների ծավալումը

* Վերան Շեքսպիր, Ընտիր երկեր, հատ. 1-ին,
թարգմանություն Հովհ. Մանուկյանի, Երևան, 1951,
էջ 256:

նախապատրաստել, հիմնավորել տրամա-
բանորեն ու հոգեբանորեն: Նա մեծ հըմ-
տություն է ներկայացրել ինչպես Եվայի
խաբվելն ու հանցումը, այնպես և Ադամին
համոզելը, որպեսզի ուտի արգելյալ պը-
տուղը:

Նախամայրը խաբվելով օձից, փառա-
մոլությունից կուրացած, ճաշակել է պտու-
ղը և դառն վիճակի դատապարտվել. չարի
քոլոր կսկիծները կան նրա մեջ: Նա զա-
լիս է Ադամի մոտ, սա զարմանքով տես-
նում է, որ կինը ոչ թե նախկին լուսազարդ
էակն է, այլ՝ «զարշնի խաւարային»:

Կինը նրան քացատրում է, որ չարից
խաբված՝ կերել է պտուղը և աշխատում է
համոզել, որ Ադամը ևս ճաշակի.

Թե՛ կայր քո սէր ընդ իս նախկին՝
Այն սէրն այսօ՛ր երևեսցին... (272—273)

Հանցանք գործելուց հետո, «Վասն նախ-
նացն Ադամայ և կնոջն» քանաստեղծու-
թյան մեջ, Եվան այնպես է կոծում, որ
դժվարանում է խոսել, իսկ նախահայրը
դիմում է նրան.

Պատմեա՛ ինձ, ո՛վ կին,
Զկորուստ քո անձին,—
Ըզմեզ անհրճար է կենալ
Այլ ի միասին:

Եվան չի ցանկանում միայնակ ելնել
դրախտից.

Սէրն այն առաջին,
Որ կայր մեր նախկին,
Եթէ ճըշմարիտ էր այն սէրն՝
Այսօր երկին: (Քերթվածներ, էջ 63)

«Աղամգրքի» զարհուրած ու անվճռական
հերոսը՝ Ադամը, չի ցանկանում մեղանշել,
քացատրելով, որ իր ուտելը ոչ միայն չի
օգնի Եվային, այլև կկործանի իրեն, քայց
նրա մեջ մեծ է կնոջ նկատմամբ ու-
նեցած զգացմունքը, և նա երկմտում, տա-
տանվում է.

Խաղբալեցաւ միտքն Ադամայ
Յորժամ ետես խաբեալ գեռայ.
Կամէր լըսել քանից նորա,
Զի ունէր սէր մեծ ընդ նմա:

Եվան իր հերթին անգիշում է, ոգևորվում
է մանավանդ Ադամի մեղմ վերաբերմուն-
քից, և վերջինս կնոջ հետևողական հար-
ձակման առջև տեղի է տալիս, նահանջում:
Եվան նրան կանգնեցնում է դժվարին երկ-
ընտրանքի առաջ և հաղթանակում: Ադամը՝

Տարակուսեալ լինէր լանձին՝
Կընո՞ջ լըսել, թէ Արարչին.
Խելքն ընդ աշացն գընացին,
Եթող զԱստուած և ոչ ըզկին:

Տեսարանը հոգեբանական խորությամբ
վերստին հիշել է տալիս Ծեքսպիրին:
Վերևում հիշված դրամայում լեդի Մակբեթը
(առաջին արար, տեսարան յոթերորդ) հար
և աման միջոցներով ստիպում է իր ամուս-
նուն սպանելու Սկոտլանդի թագավոր Դու-
կանին, ավելին, կարծես նա կրկնում է Ե-
վայի խոսքերը.

Այս րուպեից ետ՝ ես էլ այդ չափով կըշտվեմ
սերըդ:
Վախենո՞ւմ ես դու լինել, քո գործով և
արիությամբ,
Ինչ որ կաս արդեն փափագներիդ մեջ:
(Էջ 227)

Այս կապակցությամբ արժե հիշել «Ա-
դամգրքի» ֆրանսերեն հրատարակության
մի գրախոսությունը, ուր ասված է, որ
Սյունեցու գործը գերազանցում է «խոր-
հրդախաղերու տեսարանները», ան կը հի-
շեցնեն Ծեքսպիրի տոսմ մը, ուր կինը իր
ընկերը կը մղէ անհնազանդության, մար-
դուն ամենեն վեհանձն ու ամենեն անշա-
հախնդիր զգացումներուն կոչում ընելով⁹:
Առաքել Սյունեցին ճշմարտացի, համո-
զիչ գծերով բացահայտում է մարդկային
հոգեբանությունը, տղամարդու և կնոջ
փոխհարաբերությունները մասնավորապես,
պատճառաբանում հերոսների վարքագիծը:
Իսկ այդ վարքագիծը իր հերթին բխում է ի-
րավիճակի տրամաբանությունից:

Անչափ սիրեաց Ադամ ըզկին՝
Ջմահ լանձն առնոյր վաւըն նորին...
(գլ. ԻԲ)

Եվ դա բնական է հնչում, որովհետև

Ով որ հայի ընդ կընոջ գեղ՝
Նորա խոցին ա՛լ չըկայ դեղ (ԺԸ)

Առհասարակ ուշագրավ բնութագրումներ
են ստացել «Ադամգրքի» գործող անձինք՝
բանասերկուն, օձը և հատկապես Ադամն ու
Եվան: Սրանք իսկապես կենդանի մարդիկ
են, յուրօրինակ կերպարներ՝ իրական փոխ-
հարաբերություններով ու հոգեբանությամբ:
Հենց այստեղ է Առաքել Սյունեցու արվես-
տի ուժը: Ընդհակառակն, այն թուլանում է

ու խամրում, երբ հեղինակը խախտելով չա-
փի զգացումը, հաճախակի մի կողմն է թող-
նում դեպքերի բնական ընթացքը, դիմում
քնարական ու ճարտասանական շեղումնե-
րի: Դրանք գեղեցիկ ապրելու նույն կոչն ու
քարոզն են շարունակում, որ ծանոթ են
Սյունեցու և՛ արձակ, և՛ չափածո երկերից:
Այս շեղումները չեն փրկվում թարմ, ինք-
նատիպ պատկերների առկայությամբ, թե-
պետ դրանք շատ հաճախ հուզական ու
արտահայտչական մեծ ուժ են հաղորդում
բանաստեղծի խոսքին:

Վերոհիշյալ կերպարների կողքին ըստ
էության «Ադամգիրքն» ունի ևս մի հերոս՝
հեղինակը, որ հանդես է գալիս իրեն ուն-
կընդրի խորհրդատուն՝ լավի, գեղեցիկի,
մարդկայինի, բարու և ճշմարտի ջատա-
գով:

Հեղինակը բավական մեծ տեղ է հատ-
կացրել կողի (կնոջ) էությունը բացահայ-
տելու (այստեղից՝ նաև «Կողգիրք» հոր-
ջորջումը «Ադամգրքի»), ինչպես և՛ չարի
ու բարու գոյությանը, փոխհարաբերու-
թյուններին, առաքինությանը, հարցա-
դրումներ, որոնք շատ հետաքրքիր, սրա-
միտ դիտողություններ են պարունակում:

Առաքել Սյունեցու ստեղծագործության
մեջ գրեթե միշտ կողք-կողքի են հանդես
գալիս լավը և վատը, չարը և բարին, դը-
րախտը և դժոխքը: Եվ նա հավասար գո-
րությամբ բնութագրում է, ներկայացնում,
պատկերում դրանք, այդպիսով առավել
ցայտում ընդգծելով, ակնառու դարձնելով
հակադրությունը, որ իր նախասիրած գե-
ղարվեստական միջոցներից մեկն է, և
ինչպես Ա. Չոպանյանն է նկատել Սյունե-
ցու մի տաղի կապակցությամբ, բանաս-
տեղծը, «ապացուցած է որ գիտեր այն-
քան թարմ ու պայծառ գույներ շողացնել
սուրբերուն երանությունը՝ նկարելու հա-
մար, որքան որ մոռալ ու արհավրալից գույ-
ներ էր ստեղծած՝ մեղավորներուն անձ-
կությունը, սարսափը կամ հավիտենական
տանջանքներուն զարհուրանքը պատկե-
րացնելու համար»¹⁰:

«Ադամգրքի» որոշ հատվածներ գրված
են թատերգական ձևով, և քանի որ այն
ունեցել է նաև երաժշտական ձևավորում,
նախատեսված է եղել ներկայացվելու հա-
մար: Մաշտոցի անվ. մատենադարանի
թիվ 80 ձեռագրի գրիչ Հերապետ Զուղա-
յեցին թղ. 100ա «երգ» է անվանում «Ա-
դամգիրքը» և երգողներից ու «քաղցրանը-
րու» վերաձայնողներից խնդրում հիշել ի-
րենց: Նույն մատենադարանի մի այլ ձե-

⁹ Գ. Ֆեներճյան, Արշակ Չոպանյան. կենսագրա-
կան և մատենագրական նոթեր, Փարիզ, 1938, էջ
64:

¹⁰ «Անամիտ», էջ 2:

ոստորում (1637, թղ. 3ա) կա այսպիսի նշում. «Յիսուս Որդու» ձայն է: Ըստ երեւոյթի այս կապը նկատի ունենալով է հեղինակը առաջին «Աղամզրքի» հիշատակարանում գրում Ներսես Շնորհաւոր մասին:

Ռոսմատորքս վասն այն գրեցի,
Զի դիրաման մարդկան լիցի,
Թեպէտ շատ բան կան աշխարհի,
Այս հաճելի ըստ Ներսէսի: (93—96)

Համարական է, որ «Աղամզրքը» գրվել է մարդկանց գոտանական ներկայացումներից (որոնց մասին Սյունեցիի ակնարկում է) հետո պահելու նպատակով (ինչպես Շնորհաւորին գրեց իր հաճելուկները), աշխատելով զվարճանքը, ժամանցը նպատակաւոր, օգտակար դարձնել և մարդկանց գիտելիքներ ու բարոյական դասեր տալ:

Իր քերականական աշխատության մեջ, խոսելով կատակերգության մասին, Սյունեցիին գրում էր. «զկատակերգութիւն. աշխարհօրէն, այսինքն զնախնաց պատմութիւն ամ. զի զարն եպերէին և զբարիսն զովէին, որպէս այժմ շերասացք, և աւագանին ստննն» (ձեռ. 2380, թղ. 206ա): Իժմար է ասել՝ կատակերգության այս բնութագրումը Սյունեցու պատկերացմամբ որքանով էր կապվում «Աղամզրքի» հետ, բայց այստեղ ևս տեսնում ենք նախնիների պատմությունը, որ «զարն եպերեն և զբարիսն զովէին»:

«Աղամզրքի» սյունն ծավալվում է մեծ մասամբ տրամախոյունների միջոցով: Նրա այդ յուրամատկությունները նկատի ունենալով է, որ Մ. Արեղյանը գրել է. «Այդ [«Աղամզրքը»] մի փորձ է մի նոր գրական տեսակի»¹¹:

¹¹ Մ. Արեղյան, Երկեր, հտ. Գ, Երևան, 1970, էջ 422:

Մի շարք նորություններ բերեց «Աղամզրքը»: Դրանով բնդլայնեցին միջնադարի հայ բանաստեղծության բնդարկման, տեսակների ու առնչությունների շրջանները: Նա կնոջն ու սերը պատկերեց մի նոր, հայ քնարերգության համար անսովոր տեսանկյունից, նոր ձևով: Երև տաղերգության մեջ երգվում էին կնոջ մարմնական գեղեցկությունները, երբեմն՝ նաև հոգեկան բարեմասնությունները, ապա Սյունեցու կերտած Եվայի կերպարը կնոջ համակողմանի բնութագրության մի ուշագրավ փորձ է: Եվան կատարելապես հողեղեն է, օժտված նաև մարդկային թուլություններով:

Մերկապարանց չէ Սյունեցու խոսքը. նա հարուստ երևակայություն ունի, պատկերավոր մտածողություն, և դա նրա բանաստեղծական ձիրքի ամենարժեքը կողմերից մեկն է:

Առաքել Սյունեցին միջնադարյան հայ գրականության ամենաբարդ ու հակասական դեմքերից է: Դրա արտահայտությունն է և այն, որ նրա երկերում կողք-կողքի կարելի է գտնել բանաստեղծական շողշողուն գրուտեր և թերակերտ, միջակ կրտորներ: Սակայն նրա ստեղծագործության թերությունների մեծագույն մասը ոչ թե նրա կարողությունների, տաղանդի թերին է, այլ՝ ժամանակի ճաշակի ու պատկերացումների արտահայտությունը, և ինչպես Հ. Հ. Ավգերյանն է նկատել Ջոն Միլտոնի կապակցությամբ, «Զէ՛ արժան խնդրել միշտ զպայծառ փայլումն հանճարոյ, որպէս և ոչ միշտ զկայս արեգական ի միջօրէի անդ»¹²:

¹² «Միլտոնի Դրախտ կորուստը», բարձր. յանգղիական բնագրէ Հ. Յ. Ավգերյան, Վենետիկ, 1824, էջ 22:

